

ПРИНЦИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЄС: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

PRINCIPLES AND TOOLS FOR ENERGY TRANSFORMATION IN THE EU: LEGAL ASPECTS

Хомиш В.С., аспірант

*Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова
Національної академії наук України»*

Стаття присвячена дослідженню принципів та правових інструментів енергетичної трансформації в ЄС. Застосований структурно-функціональний метод дозволив представити енергетичну трансформацію як три взаємопов'язані блоки відносин: виробничий, інфраструктурний та споживчий. Дослідження першого блоку виявило, що його основні правові інструменти спрямовані на розширення використання відновлюваних джерел енергії. При цьому простежено умовну періодизацію розвитку правового інструментарію (концептуальний етап, етап диференційованого регулювання, етап уніфікованого регулювання, етап якісної концептуалізації, етап прискореного енергетичного переходу внаслідок воєнних дій в Україні). Виявлено тенденції еволюції правових інструментів ЄС щодо виробничої складової енергетичної трансформації: а) регулярне підвищення амбітності цілей та розширення завдань, які ставляться перед державами-членами ЄС; б) постійне оновлення та гнучкість у відповідь на нові виклики та об'єктивні фактори; в) збільшення питомої ваги політичних документів.

Правові інструменти інфраструктурного блоку енергетичної трансформації стосуються зміни енергетичних ринків, управлінських засад, доступу до мережі. Особливістю правових інструментів енергетичної трансформації третього блоку (споживання енергії) є створення належних умов для розширення екологічних споживчих практик, зокрема, шляхом змін правових вимог до будівельної, транспортної, промислової сфер. Проведений аналіз доводить, що в ЄС здійснюється синхронний розвиток правових інструментів, спрямованих на енергетичну трансформацію усіх трьох блоків енергетичних відносин, і такий підхід формує оптимальну результативність. При цьому дослідження європейського досвіду показало, що застосування єдиного правового інструментарію дає неоднакові результати у різних країнах, що додатково доводить необхідність індивідуалізації правового забезпечення енергетичної трансформації кожної держави.

На відміну від значної кількості правових інструментів, які створені в ЄС для проведення енергетичної трансформації, принципів здійснення останньої значно менше – вони кристалізують ті спільні ідейні засади, що пов'язують увесь процес воедино. Визначено три основні принципи енергетичної трансформації в ЄС: системність, адаптивна гнучкість (у національному, наднаціональному, галузевому та темпоральному вимірах), застосування позитивних та негативних методів стимулювання.

Ключові слова: енергетична трансформація, енергетичні відносини, енергія, енергетичне право, енергетичний перехід, відновлювані джерела енергії, енергетична безпека.

The article is devoted to the study of the principles and legal instruments of energy transformation in the EU. The applied structural-functional method made it possible to present the energy transformation as three interconnected blocks of relations: production, infrastructural and consumer. The study of the first block revealed that its main legal instruments are aimed at expanding the use of renewable energy sources. At the same time, the conditional periodization of the development of the legal toolkit was traced (conceptual stage, stage of differentiated regulation, stage of unified regulation, stage of qualitative conceptualization, stage of accelerated energy transition due to military actions in Ukraine). Trends in the evolution of EU legal instruments regarding the production component of energy transformation have been identified: a) regular increase in the ambition of goals and expansion of tasks set before EU member states; b) constant updating and flexibility in response to new challenges and objective factors; c) increasing the specific weight of political documents.

The legal instruments of the infrastructure block of energy transformation relate to changes in energy markets, management principles, and access to the network. A feature of the legal instruments of the energy transformation of the third block (energy consumption) is the creation of appropriate conditions for the expansion of ecological consumer practices, in particular, through changes in legal requirements for the construction, transport, and industrial spheres. The conducted analysis proves that in the EU, the synchronous development of legal instruments aimed at the energy transformation of all three blocks of energy relations is carried out, and this approach creates optimal effectiveness. At the same time, the study of the European experience showed that the application of a single legal instrument gives different results in different countries, which additionally proves the need for individualization of the legal provision of energy transformation in each state.

Unlike the large number of legal instruments created in the EU to carry out energy transformation, the principles of implementation of the latter are much less – they crystallize the common ideological principles that bind the entire process together. Three main principles of energy transformation in the EU are defined: systemicity, adaptive flexibility (in national, supranational, sectoral and temporal dimensions), the use of positive and negative methods of stimulation.

Key words: energy transformation, energy relations, energy, energy law, energy transition, renewable energy sources, energy security.

Постановка проблеми. Енергетична трансформація є умовою збереження прийнятної середовища існування людства та полягає у переході енергетичного сектора від систем виробництва і споживання енергії на основі копалин, зокрема нафти, природного газу і вугілля, до відновлюваних джерел енергії. ЄС взяв на себе світове лідерство в цій чутливій сфері, поєднуючи комплекс важливих складових: політичної (проголошення програм, встановлення цілей і стратегічних планів); нормативно-правової (активне створення, перегляд та реформування законодавчої основи); реалізаційної (безпосереднє втілення відповідних проголошених пріоритетів, виконання поставлених цілей, організація усіх процесів у рамках енергетичної трансформації); інституційної (створення спеціальних інституцій, діяльність яких спрямована на сприяння енергетичному переходу); фінансової (виді-

лення безпрецедентних фінансових ресурсів на втілення амбітних енергетичних проектів у рамках трансформації).

Для України важливість такого досвіду, який накопичено за кілька десятиліть енергетичної трансформації в ЄС, важко переоцінити. Він надає можливість виявити шляхи та способи здійснення відповідних процесів на прикладі: а) країн і територій, що знаходяться у різних географічних та погодно-кліматичних умовах; б) держав, що розвиваються в різному історичному контексті (зокрема, постсоціалістичні країни або країни, для яких традиційне використання викопних ресурсів має важливе значення в економіці); в) держав, що будують власний трансформаційний шлях, опираючись на різні юридичні засоби та правові механізми для досягнення цілей та реалізації амбітних завдань. Саме тому виявлення та вивчення принципів та правових інструментів, що були покладені

в основу енергетичної трансформації в ЄС, має надзвичайно вагоме значення для України на тлі активної євроінтеграційної роботи та необхідності формування енергетичної безпеки в умовах ведення війни та післявоєнного відновлення.

Стан дослідження проблеми. Енергетична трансформація вивчалася у вітчизняній правовій доктрині здебільшого розрізнено, а саме: окремі складові цього процесу виступали предметом наукових досліджень таких учених як В. І. Андрейцев, Я. С. Бенедик, С. Д. Білоцький, О. В. Гафурова, Х. А. Григор'єва, Г. Д. Джумагельдієва, М. М. Заверюха, К. М. Караханян, Р. С. Кірін, О. Б. Кишко-Єрлі, М. М. Кузьміна, О. І. Кулик, В. К. Малолітська, Д. В. Молдаванов, В. В. Носік, С. А. Оболенська, А. В. Павліга, А. В. Пастух, Є. О. Платонова, Е. Ю. Рибнікова, Ю. М. Рудь, О. А. Трегуб, М. В. Чіпко, І. Є. Чумаченко, Т. Є. Харитонова та інші учені. Зокрема у попередній публікації було запропоновано концептуальне бачення розвитку права альтернативної енергетики відносно систематизації його джерел не тільки на рівні Енергетичного кодексу України, а й на рівні внутрішньої структури тому «Енергоресурсне право» [1].

При цьому безпосередньо правовому регулюванню процесів енергетичної трансформації приділено недостатню увагу в сучасній юридичній доктрині, і це впливає зокрема на концептуальні основи відповідних законодавчих процесів в Україні.

У зв'язку з цим **метою даної статті** є визначення принципів та правових інструментів енергетичної трансформації в ЄС, як можуть і мають бути використані в процесі європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Вагомими результатами, яких вдалося досягнути європейським країнам на шляху енергетичної трансформації, варті того, щоб більш детально проаналізувати, як цього вдалося досягнути. Для втілення амбітних цілей енергетичної трансформації в житті в ЄС було планомірно побудовано цілу систему правових інструментів, що пов'язані між собою спільними стратегічними завданнями.

Необхідно окремо зазначити, що цей термін («правові інструменти») у вітчизняній доктрині використовується як «загальноюче поняття з надто широким змістом». Однак для права ЄС характерний інший підхід, а саме: правові інструменти ЄС розуміються як інструменти, що мають у своєму розпорядженні інститути ЄС задля виконання своїх завдань та що перелічені у ст. 288 Договору про функціонування ЄС (регламенти, директиви, рішення, рекомендації і висновки). Крім того, до правових інструментів віднесено також незаконодавчі акти, які приймаються Комісією на основі делегування законодавчих повноважень і є такими, що доповнюють або вносять несуттєві зміни до положень законодавчих актів загального характеру. Додатково до правових інструментів віднесено також інші види документів: міжінституційні угоди, резолюції, висновки, повідомлення, зелені книги та білі книги [2]. Що стосується енергетичного законодавства України, то варто звернути увагу на роботу, в якій проведено узагальнення та виявлено пріоритетні напрями енергетичної трансформації України в умовах повного відновлення економіки, а також запропоновано формувати систему джерел енергетичного права на основі двовимірної багаторівневої моделі [3].

Використовуючи вказаний інструментальний підхід, можна підкреслити ті його особливості, що мають враховуватися під час виконання євроінтеграційних завдань та адаптації європейського правового досвіду енергетичної трансформації в Україні:

а) *наднаціональний характер походження*, тобто правові інструменти закріплюються саме в законодавчих актах наднаціональних інституцій, тоді як для України як унітарної держави, це не притаманно. Специфічність

енергетичної трансформації виходить з особливості об'єднання – союзні нормотворчі органи встановлюють загальні правові засади, розробляють цілі та рекомендації зі здійснення енергетичного переходу, а конкретна реалізація, обрання оптимальних юридичних механізмів досягнення відповідних цілей та виконання завдань лежать у компетенції держав – членів ЄС. В аспекті нашого дослідження усвідомлення цієї взаємодії між ЄС та його членами має вагоме значення, оскільки наразі важливо виокремити саме наднаціональні правові інструменти ЄС, спрямовані на енергетичну трансформацію;

б) *правовий характер усіх інструментів ЄС* незалежно від юридичної сили того чи іншого акту [2]. Тобто слід враховувати, що політичні документи також входять до правового інструментарію ЄС у процесі провадження енергетичної трансформації.

Як комплексний процес, енергетична трансформація вимагає комплексного нормативного забезпечення. У зв'язку з цим відповідні відносини регламентуються цілою системою актів та конкретних інструментів. Для впорядкованого викладу численних правових інструментів, що спільно функціонують для втілення поставлених завдань, ми пропонуємо застосувати *структурно-функціональний метод* дослідження правових явищ, за допомогою якого виявляються складові елементи системи та функції, що ними виконуються. З цих позицій пропонуємо чітко уявляти енергетичну трансформацію як систему із трьох відносно відокремлених, але тісно взаємопов'язаних блоків відносин, які володіють власним правовим інструментарієм: 1) виробництво енергії; 2) розподіл, управління, зберігання енергії; 3) споживання енергії. Наше дослідження буде побудоване на основі цих виокремлених блоків правовідносин.

Виробництво енергії. Головна проблема стрімкої зміни клімату – це виділення значної кількості парникових газів, основна частина яких генерується традиційною енергетикою, що використовує викопне (вуглецеве) паливо. У зв'язку з цим саме виробництво енергії вимагає першочергової трансформації. Технологічне вирішення цієї проблеми було знайдене та полягає у розвитку альтернативної енергетики, заснованої переважно на використанні відновлюваних джерел енергії.

В ЄС було створено розгалужену систему правових інструментів, яка має на меті прискорити перехід економіки та суспільства на виробництво енергії з відновлюваних джерел. Цікаво простежити еволюцію такої системи та виявити тенденції відповідних процесів. Передусім, можна окреслити умовну періодизацію розвитку правового інструментарію ЄС у сфері виробничої енергетичної трансформації:

1) *концептуальний етап (1990-ті роки)*, що втілювався у розробці актів «м'якого права», метою яких було створення підготовчих засад врегулювання відносин відновлюваної енергетики. Яскравими прикладами можуть послужити прийняті в цей проміжок часу Зелена книга Європейської Комісії від 20.11.1996 року, за результатами обговорення якої була прийнята у 1997 році Біла книга «Енергія для майбутнього: відновлювані джерела енергії», що визначила стратегію ЄС та план дій по енергетичній трансформації виробництва енергії [3];

2) *етап диференційованого регулювання (2001–2009 роки)*. Протягом цього етапу приймалися та реалізовувалися конкретні правові інструменти, спрямовані на розвиток альтернативної енергетики. Основними можна назвати прийняті в цей час: а) Директиву 2001/77/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27 вересня 2001 року «Про створення сприятливих умов продажу електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел, на внутрішньому ринку електричної енергії» [4]; б) Директиву 2003/30/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про сприяння використанню біопалива або

іншого відновлюваного палива для транспорту» [5]. Цими основними правовими інструментами встановлювалися загальні цілі щодо підвищення частки енергії з екологічно дружніх джерел у загальній структурі енергетичного виробництва та споживання. Запроваджувалися правові основи ідентифікації «зеленої» енергії, її сертифікації, повідомлення споживачів тощо. Однак такі механізми все ще були досить розрізненими та не склали певну цілісну систему, єдиний шлях, який би стрімко прямував до енергетичної трансформації. Скоріше, цими актами встановлювалося початкове сприятливе регулювання відносно нових правовідносин щодо виробництва енергії з відновлюваних джерел. Звичайно, це мало свій логічний строк еволюції, коли відповідна сфера суспільних відносин почала вимагати якісно більш систематизованого та уніфікованого регулювання;

3) *етап уніфікованого регулювання (2009–2018 роки)*. Цей період характеризується якісно новим рівнем правового інструментарію для стимулювання та регламентації розвитку відновлюваної енергетики як ключового ядра енергетичної трансформації. Передусім, це втілювалося у розробці Директиви 2009/28/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел та якою вносяться зміни до, а в подальшому скасовуються Директиви 2001/77/ЄС та 2003/30/ЄС» від 23 квітня 2009 року [6]. Цю Директиву називають «RED I», що побічно вказує на її першість у наступній низці подібних уніфікованих актів щодо розвитку альтернативної енергетики. Дослідники цілком справедливо називають її «головною директивою ЄС щодо використання альтернативної енергії, своєрідний кодифікаційний акт у цій сфері» [7]. Керуючись цією Директивою, держави-члени ЄС зобов'язувалися розробити національні плани з розвитку відновлюваних джерел енергії з визначенням основних цілей, яких вони повинні досягти до 2020 року, та механізми підтримки для їх досягнення. Обов'язкові національні цілі у сфері відновлюваної енергетики встановлювалися насамперед для того, щоб надати певні гарантії інвесторам та заохотити до розвитку новітніх технологій та інновацій у цій сфері. З метою досягнення встановлених національних цілей держав-членів щодо використання відновлюваних джерел енергії, Директива 2009/28/ЄС пропонувала застосовувати відповідні заходи щодо стимулювання та підтримки розвитку енергетики з відновлюваних джерел. Заходами досягнення відповідних цілей є: по-перше, режими надання допомоги (інструменти підтримки), по-друге, заходи співробітництва між різними державами-членами, а також співробітництво з третіми країнами для досягнення їхніх національних глобальних цілей [6]. Більш ніж десятирічний термін регулювання відносин у сфері відновлюваної енергетики зробили аналізовану Директиву важливою сходинкою в налагоджуванні енергетично-трансформаційних процесів у ЄС. На відміну від попередніх директив вона містила не лише цілі і принципи країн-учасниць щодо використання відновлюваних джерел енергії, але і передбачала конкретний механізм їх реалізації [8].

Згодом були прийняті політичні рішення щодо активізації та еволюції енергетичної системи ЄС, зокрема проголошено Четвертий енергетичний пакет документів ЄС «Чиста енергія для всіх європейців», який потягнув за собою зміни у законодавчому регулюванні відносин у сфері альтернативної енергетики. Так, була прийнята нова Директива 2018/2001 Європейського Парламенту та Ради ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел («RED II») [9]. Нова Директива встановила основні обов'язкові цілі: до 2030 року частка енергії, одержаної з відновлюваних джерел у валовому кінцевому споживанні енергії ЄС, має скласти принаймні 32% і 14% відновлюваної енергії у секторі транспорту. Досягнення відповідних цілей планується за допомогою:

покращення ринкового дизайну та підвищення стабільності схем підтримки відновлюваних джерел енергії; прискорення та скорочення адміністративних процедур; встановлення чіткої та стабільної нормативної бази щодо власного споживання; проникнення відновлюваних джерел енергії у сфері транспорту, опалення і охолодження; покращення сталості використання біопалива [9]. При цьому цілі для окремих країн відрізняються і залежать від поточного рівня розвитку енергетики [10];

4) *етап якісної концептуалізації регулювання (2019–2022)*. Оновлення правового інструментарію цього періоду ознаменувалося включенням законодавства про відновлювану енергетику в систему законодавства про Green Deal. У грудні 2019 року ЄС оголосив про стратегічний намір змінити парадигму свого розвитку, перетворити Європу на кліматично нейтральний континент до 2050 року, а також здійснити низку інших докорінних екологічних змін на основі реалізації концепції Green Deal. Відповідно до неї ключовим питанням протидії негативним кліматичним змінам є енергетичний перехід, однак його не можна вирішувати окремо, у відриві від усіх інших екологізаційних змін [11; 12]. Саме тому розвиток відновлюваної енергетики як ядро виробничої енергетичної трансформації було включено до загального правового інструментарію ЄС на шляху втілення Green Deal. Цим було підвищено значення і альтернативної енергетики, і правового забезпечення цих відносин;

5) *етап прискорення енергетичного переходу на тлі війни в Україні*. Енергетична трансформація навіть у своєму звичайному, запланованому режимі – це досить складний, суперечливий та конфліктний процес. Однак обставини склалися так, що додатковим випробуванням для ЄС стала війна в Україні. У 2022 році ЄС, намагаючись не лише зберегти курс під егідою Green Deal, але й актуалізувати його з огляду на нові умови, прийняв «REPowerEU: план швидкого зменшення залежності від російського викопного палива та прискорення зеленого переходу» (REPowerEU) [13] – новий план дій щодо посилення енергетичної безпеки та прискорення енергетичного переходу. Запропонований план REPowerEU складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків: 1) енергозбереження; 2) диверсифікація імпорту енергоносіїв; 3) заміна викопного палива та прискорення переходу країн ЄС до «чистої» енергії; 4) «розумне» інвестування [15]. Завдяки REPowerEU ЄС очікує, що до 2030 року загальна встановлена потужність фотоелектричних сонячних батарей зросте майже в 5 разів [14].

Звичайно, радикалізація енергетичної трансформації, що простежується у правових інструментах ЄС протягом останніх років, вимагає адекватної законодавчої реалізації. У зв'язку з цим цілком очікуваним стане прийняття RED III – оновленої Renewable Energy Directive (Директиви про відновлювані джерела енергії), перегляд якої зумовлений реалізацією REPowerEU. Наразі важко спрогнозувати, яким чином виконання цієї оновленої RED III буде поєднане з вирішенням проблем енергетичного переходу, оскільки існує безліч слабо контрольованих факторів впливу на ці відносини. Однак при цьому можна підсумувати, що війна в Україні спровокувала друге (після пандемії) серйозне випробування європейського Green Deal на життєздатність. Найбільшого тиску зазнала саме енергетична його складова [16]. Незважаючи на ці нові кризи, «європейський Green Deal не було принесено в жертву на вівтар енергетичної безпеки» [17], а курс на енергетичну трансформацію збережено.

На підставі здійсненого аналізу можна виявити, що еволюція правового інструментарію ЄС щодо енергетичної трансформації у виробництві енергії демонструє деякі тенденції: а) регулярне підвищення амбітності цілей та розширення завдань, які ставляться перед державами-членами ЄС; б) постійне оновлення та гнучкість у відпо-

відь на нові виклики та об'єктивні фактори (пандемічний спад економіки, геополітичні обставини внаслідок війни в Україні тощо); в) збільшення питомої ваги політичних документів (стратегій, дорожніх карт), що є ознакою триваючого пошуку оптимальних концептуальних рішень та ефективної методології здійснення енергетичної трансформації в ЄС.

Розподіл, управління, зберігання енергії. Хоча виробництво енергії з відновлюваних джерел є центральною ланкою енергетичної трансформації (як основний етап, на якому формується забруднення, виділення парникових газів та чиниться негативний вплив на клімат), однак слід підкреслити, що енергетична трансформація не може обмежуватися лише переходом на виробництво «зеленої» енергії. Таке розуміння є дуже пласким та не враховує об'єктивних зв'язків у побудові енергетичних відносин. Зокрема, трансформація виробничої частини енергетичної системи вимагає трансформації і систем розподілу, накопичення і транспортування цієї енергії. Слід усвідомлювати, що та енергетична інфраструктура, яка функціонує в ЄС, створювалася за часів тотального панування традиційної енергетики, і тому технологічно пристосована до інших вимог, обмежень та можливостей. Крім того, перехід на виробництво із інших джерел енергії повністю трансформує ринок, а саме: якщо за панування традиційної енергетики оптимальною була централізована система управління та купівлі-продажу, то масштабізація об'єктів відновлюваної енергетики вимагає децентралізації та лібералізації відносин енергетичного ринку.

У зв'язку з вищевказаним, енергетична трансформація другого блоку енергетичних відносин отримала власні правові інструменти, що втілилися у таких правових актах як: Регламент (ЄС) 2019/943 Європейського Парламенту та Ради від 5 червня 2019 року про внутрішній ринок електроенергії [18], Директива (ЄС) 2019/944 Європейського Парламенту та Ради від 5 червня 2019 року про спільні правила внутрішнього ринку електроенергії та внесення змін до Директиви 2012/27/ЄС [19], Регламент (ЄС) 2019/941 Європейського Парламенту та Ради від 5 червня 2019 року про готовність до ризику в електроенергетиці та скасування Директиви 2005/89/ЄС [20], Регламент (ЄС) 2019/942 Європейського Парламенту та Ради від 5 червня 2019 року про заснування Агентства Європейського Союзу зі співробітництва регуляторів енергетики [21] тощо.

Оновлене законодавство ЄС трансформує ринок енергії, враховуючи збільшення кількості генеруючих потужностей відновлюваної енергетики та притаманні їм особливості. Зокрема, серед таких положень варто виділити «механізм збільшення потужності», який позиціонується як тимчасовий захід для забезпечення стабільного постачання електроенергії навіть за умови існування перебоїв, зокрема в результаті зростання відновлюваної електроенергії від вітру та сонця. На практиці такі механізми стосуються платежів за збереження додаткових генеруючих потужностей (або управління попитом), доступних за потреби, особливо коли постачання електроенергії з відновлюваних джерел є низьким.

Крім того було переглянуто правила надання пріоритетного доступу до мережі об'єктам відновлюваної енергетики. Зокрема, за попередніх нормативних положень відновлювана енергетика мала загальний пріоритетний доступ до електромережі. Однак пов'язані з цим витрати зросли зі збільшенням частки відновлюваних джерел енергії, тоді як падіння цін на вітрову та сонячну енергію підвищило їх конкурентоспроможність. З огляду на це пріоритетний доступ було збережено лише для установок потужністю менше 400 кіловат, а з 2026 року даний ліміт буде зменшено до 200 кіловат. У такий спосіб великі об'єкти відновлюваної енергетики поступово зрівнюються у правах та можливостях із іншими об'єктами, враховуючи зміцнення їх ринкових позицій.

Таким чином, зміни у виробництві енергії, з одного боку, обумовлюють, а з іншого – вимагають змін і в інфраструктурі енергетичної системи ЄС. Трансформація цього блоку енергетичних відносин відбувається під впливом об'єктивних особливостей альтернативної енергетики та її потреб.

Споживання енергії. Трансформація лише перших двох блоків енергетичних відносин (виробництва енергії та енергетичної інфраструктури) не здатна повною мірою досягти поставлених важливих цілей щодо захисту довкілля та збереження природних ресурсів планети. Надзвичайно важливою є також адекватна трансформація третього блоку відносин – споживання енергії. Цей елемент енергетичної трансформації є внутрішньо неоднорідним – споживчий компонент енергетичних відносин охоплює багато складових сталої споживчої поведінки, що втілюється здебільшого в поступовому налагодженні новітніх екологічних споживчих практик. Зокрема, специфіка полягає у тому, що трансформація споживання енергії у значній мірі залежить від створення для цього належних правових та організаційних умов. Наприклад, для втілення свого бажання пересуватися із найменшим вуглецевим слідом люди мають отримати технічні можливості, а саме: налагоджене виробництво транспортних засобів, що працюють на альтернативних видах палива, організована інфраструктура для заправлення, ремонту та обслуговування таких транспортних засобів тощо.

Законодавство ЄС змінюється у бік того, щоб переміщати споживача в центр енергетичних відносин, надаючи йому важливу активну роль, як індивідуальну, так і колективну [22]. Оскільки відносини споживання трансформуються переважно за умов створення життєздатних альтернатив традиційній споживчій поведінці, ЄС розробив та запровадив необхідні правові інструменти, що стимулюють відповідні процеси. Серед найбільш вагомих правових інструментів необхідно згадати, наприклад, Директиву 2012/27/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року про енергоефективність, яка вносить зміни до Директив 2009/125/ЄС та 2010/30/ЄС та скасовує Директиви 2004/8/ЄС та 2006/32/ЄС [23]. Цією директивою було створено основу для енергоефективності в ЄС, яка регулює широкий спектр питань від національних цілей енергоефективності до низки детальних заходів щодо реконструкції будівель, ефективності опалення та охолодження, трансформації, передачі та розподілу енергії, енергетичних послуг тощо.

Важливу роль у активізації енергоефективності відіграла також Директива 2009/125/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 жовтня 2009 року, що встановлює основу для визначення вимог екодизайну для продуктів, пов'язаних з енергією [24], що висуває вимоги підвищення енергоефективності різних продуктів, що продаються в ЄС.

У даних актах втілено чітке усвідомлення того, що зниження попиту на енергію та її споживання скорочує викиди парникових газів і збільшує частку відновлюваної енергії, і це стало передумовою появи і закріплення важливого принципу «енергоефективність перш за все». При цьому важливо, що даний принцип послідовно реалізується в усіх правових інструментах ЄС щодо енергетичної трансформації – особливо щодо споживчих питань. Яскраво цей аспект проявляється у спеціальних нормах щодо енергоефективності в будівництві. У той час як Директива з енергоефективності розглядає це питання комплексно в усіх галузях, Директива (ЄС) 2018/844 Європейського Парламенту та Ради від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви 2010/31/ЄС про енергетичну ефективність будівель та Директиви 2012/27/ЄС про енергоефективність [25] стосується конкретно будівничої сфери. У 2018 році було передбачено дві ключові зміни, а саме: а) зобов'язання для держав-членів розробити дов-

гострокові стратегії реновації (з етапами декарбонізації на 2030, 2040 та 2050 роки), щоб перетворити будівельний фонд на «високо енергоефективний і декарбонізований»; б) запровадження детальних кількісних вимог щодо встановлення зарядної інфраструктури для електромобілів у нових будівлях і будівлях, які проходять капітальний ремонт [26].

Отже, наднаціональним законодавством ЄС створюються необхідні умови для енергоефективного споживання та загальної трансформації цих відносин синхронно із виробничими та інфраструктурними змінами. Застосований нами структурно-функціональний метод дозволив окремо вивчити особливості правових інструментів ЄС, спрямованих на три блоки відносин енергетичної трансформації. У результаті це дає нам можливість простежити деякі загальні тенденції. Так, енергетична трансформація в ЄС відбувається досить суперечливо, і це необхідно усвідомлювати, уникаючи небезпечної ідеалізації. Насправді, трансформаційні процеси просуваються досить нерівномірно та супроводжуються конфліктними явищами і проблемами:

а) країни-члени суттєво відрізняються за темпами своєї енергетичної трансформації [27]. Наприклад, у 2020 році найбільшу частку енергії з відновлюваних джерел у валовому кінцевому енергоспоживанні мала Швеція (60,1%). Натомість Мальта (10,7%), Люксембург (11,7%) та Бельгія (13,0%) зареєстрували найнижчу частку енергії з відновлюваних джерел [15], тобто розрив між країнами більш ніж суттєвий;

б) одні і ті самі правові інструменти енергетичної трансформації дають неоднаковий реальний ефект у різних країнах. Наприклад, визнаний позитивний ефект європейської системи торгівлі викидами (ETS), яка з 2005 року допомогла скоротити викиди від енергетичних і промислових установок на 37% [28], у Греції не спрацював, а саме: «неоліберальний дизайн системи на рівні ЄС та його погане функціонування не спонукали до інвестицій у низьковуглецеві технології» [29];

в) національні економіки знаходяться на різних етапах готовності до ліберального реформування енергетичних ринків у рамках їх трансформації. Наприклад, у країнах Західних Балкан «тиску ЄС щодо відкриття енергетичних ринків протистоять державні власники та вітчизняні енергоємні галузі, яких вони субсидують. При цьому екологічні групи стверджують, що ЄС віддає перевагу лібералізації ринку над екологічними цілями» [30]. Соціально-економічні складові енергетичної трансформації зумовлюють те, що «деякі з нових членів ЄС так неохоче сприймають запропоновані зміни» [31].

Необхідність подальшої активної енергетичної трансформації поглиблює конфлікт інтересів між країнами з сильним енергетичним сектором (Німеччина, Франція, Італія та Іспанія) та державами зі слабкою енергетикою [32]. Однак головне, що, незважаючи на указані проблеми, альтернативи енергетичній трансформації немає. Як досить красномовно зазначається у звіті Міжнародної агенції з відновлюваних джерел енергії (IRENA) від 2019 року, «щоб досягти глобальних кліматичних цілей, розгортання відновлюваних джерел енергії має збільшитися щонайменше в шість разів порівняно з поточними урядовими планами» [33]. Таким чином, конфліктність та важкість енергетичної трансформації – це скоріше іманентна ознака процесу, але в жодному разі не причина для припинення відповідних змін.

Для того, щоб віднайти необхідний баланс та знайти власний найбільш вдалий темп і формат енергетичної трансформації, країни-члени ЄС мають керуватися не лише положеннями наднаціонального законодавства – надійним орієнтиром виступають також *принципи енергетичної трансформації*. Аналіз наукової літератури вказує на значне різноманіття запропонованих підходів до

виокремлення та розуміння таких принципів. Наприклад, у Енергетичній дорожній карті до 2050 року ЄС виділено такі основні засади енергетичної трансформації: «енергозбереження та управління попитом – це відповідальність для всіх; перехід на відновлювані джерела енергії; ключова роль газу в енергетичному переході; перетворення інших видів викопного палива; ядерна енергетика як важливий внесок; розумні технології, зберігання та альтернативні види палива» [34]. Вітчизняна учена Т. М. Домбровська використовує іншу термінологію, вживаючи поняття «драйверів сталого енергетичного моделі», під якими розуміє фактично п'ять основних принципів енергетичної трансформації: декарбонізація, децентралізація, діджиталізація, енергоефективність й енергоощадність [35]. Проаналізувавши еволюцію та сучасні тенденції правових інструментів ЄС, на нашу думку, можна простежити застосування такої системи основних принципів енергетичної трансформації:

1) *системність*, яка полягає у чіткому розумінні складної структури сучасної енергетичної системи, її внутрішніх та зовнішніх зв'язків, а також усвідомлення необхідності синхронної трансформації усіх складових цієї системи (виробничої, інфраструктурної та споживчої);

2) *адаптивна гнучкість*, і цей принцип має кілька вимірів: а) *національний* (темп, особливості, форми енергетичної трансформації кожної країни-члена ЄС мають бути індивідуальними, враховувати специфічні риси енергетики, економіки, географії, історичного минулого цієї країни); б) *наднаціональний* (енергетична трансформація – це процес, динаміка якого залежить від багатьох контрольованих та неконтрольованих факторів, а також можливості оперативно відреагувати на появу нових обставин та врахувати їх під час постійного моніторингу та актуалізації); в) *галузевий* (можливість передбачення перехідних періодів, тимчасового збереження і використання деяких джерел енергії, які здійснюють менший негативний вплив на довкілля, однак із перспективою відмови від них, коли енергетична трансформація буде наближатися до завершення – зокрема, мова йде про використання природного газу та ядерної енергії); г) *темпоральний* (постійний моніторинг ефективності правових інструментів та періодичний їх перегляд);

3) *поєднання позитивних та негативних методів стимулювання*. Аналіз правового інструментарію ЄС у сфері енергетичної трансформації демонструє використання двох основних методологічних підходів: позитивного та негативного стимулювання. Якщо позитивне стимулювання полягає у створенні сприятливих умов для енергетичного переходу (державна підтримка відновлюваної енергетики, соціальні заходи в регіонах традиційного видобутку викопного палива тощо), то негативне стимулювання виходить із необхідності робити традиційні енергетичні практики менш прийнятними (система торгівлі викидами, оподаткування вуглецю тощо). Використання лише одного з методів суттєво зменшить отри-муваний ефект, адже оптимальне поєднання позитивного та негативного стимулювання дозволяє адаптувати процес енергетичної трансформації під умови конкретної країни та врахувати її особливості.

Висновки. Розглянувши правові аспекти принципів та інструментів процесів енергетичної трансформації в країнах Європейського Союзу можна дійти таких узагальнень.

1. Представлено енергетичну трансформацію, на засадах використання структурно-функціонального методу дослідження, як три взаємопов'язані блоки відносин: виробничий, інфраструктурний та споживчий. Дослідження першого блоку виявило, що його основні правові інструменти спрямовані на розширення використання відновлюваних джерел енергії. При цьому простежено умовну періодизацію розвитку правового інструментарію

(концептуальний етап, етап диференційованого регулювання, етап уніфікованого регулювання, етап якісної концептуалізації, етап прискореного енергетичного переходу внаслідок воєнних дій в Україні).

2. Виявлено тенденції еволюції правових інструментів ЄС щодо виробничої складової енергетичної трансформації: а) регулярне підвищення амбітності цілей та розширення завдань, які ставляться перед державами-членами ЄС; б) постійне оновлення та гнучкість у відповідь на нові виклики та об'єктивні фактори; в) збільшення питомої ваги політичних документів.

3. Аргументовано, що правові інструменти інфраструктурного блоку енергетичної трансформації стосуються зміни енергетичних ринків, управлінських засад, доступу до мережі. Особливістю правових інструментів енергетичної трансформації третього блоку (споживання енергії) є створення належних умов для розширення екологічних споживчих практик, зокрема, шляхом змін правових вимог до будівничої, транспортної, промислової сфер.

4. Доведено, на підставі проведеного аналізу, що в ЄС здійснюється синхронний розвиток правових інструментів, спрямованих на енергетичну трансформацію усіх трьох блоків енергетичних відносин, і такий підхід формує оптимальну результативність. При цьому дослідження європейського досвіду показало, що застосування єдиного правового інструментарію дає неоднакові результати у різних країнах, що додатково доводить необхідність індивідуалізації правового забезпечення енергетичної трансформації кожної держави.

5. Виявлено, що на відміну від значної кількості правових інструментів, які створені в ЄС для проведення енергетичної трансформації, принципів здійснення останньої значно менше – вони кристалізують ті спільні ідейні засади, що пов'язують увесь трансформаційний процес воедино. Визначено три основні принципи енергетичної трансформації в ЄС: системність, адаптивна гнучкість (у національному, наднаціональному, галузевому та темпоральному вимірах), поєднання позитивних та негативних методів стимулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кірін Р.С., Хомин В.С. Розвиток права альтернативної енергетики в умовах енергетичної трансформації України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 2. DOI <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-2-9630>
2. Glossary: European legal instruments URL: http://europa.eu/legislation_summaries/glossary/community_legal_instruments_en.htm (дата звернення: 01.03.2024).
3. Роман Кірін, Сергій Гришак. Енергетичне законодавство України: довоєнна стратегія, повоєнна трансформація. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2022, № 4 (48). С. 353-362. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.56>
4. Гладкова Т.Л. Правові інструменти Європейського Союзу: загальна характеристика. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 146 – 150.
5. Платонова Є.О. Стимулювання розвитку альтернативної енергетики за законодавством Європейського Союзу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 137 – 142. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/32>
6. Directive 2001/77/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the promotion of electricity produced from renewable energy sources in the internal electricity market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0077&qid=1707545468117> (дата звернення: 01.03.2024) (*втрапила чинність*)
7. Directive 2003/30/EC of the European Parliament and of the Council of 8 May 2003 on the promotion of the use of biofuels or other renewable fuels for transport. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32003L0030&qid=1707545532277> (дата звернення: 01.03.2024) (*втрапила чинність*)
8. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0028&qid=1707545611569> (дата звернення: 01.03.2024) (*втрапила чинність*)
9. Білоцький С.Д. Правове регулювання використання відновлюваних джерел енергії в рамках Європейського Союзу. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 105 (1). С. 58 – 66.
10. Дороніна І.І. Інструменти державної підтримки використання енергії з відновлюваних джерел. *Збірник наукових праць НАДУ*. 2020. Вип. 2. С. 47 – 55. DOI: <https://doi.org/10.36030/2664-3618-2020-2-47-55>
11. Directive (EU) 2018/2001 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 on the promotion of the use of energy from renewable sources. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L2001&qid=1707545739239> (дата звернення: 01.03.2024)
12. Brozyna J., Strielkowski W., Zp'evák A. Evaluating the Chances of Implementing the "Fit for 55" Green Transition Package in the V4 Countries. *Energies*. 2023. Vol. 16. P. 2764. DOI: <https://doi.org/10.3390/en16062764>
13. Харитоновна Т.Є., Григор'єва Х.А. Енергетичний складник українського Green Deal: аналіз правових передумов. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 149 – 154. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/35>
14. Григор'єва Х. А. Green Deal та Україна: роздуми про правові перспективи. *Екологічне право*. 2021. Вип. 1-4. С. 25 – 32. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.4>
15. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM (2022) 230 final REPowerEU Plan. 2022. (Communication REPowerEU).
16. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: EU solar energy strategy European Commission, Brussels. 2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2022%3A221%3A FIN> (дата звернення: 01.03.2024)
17. Вовк В., Красносельська А. Еколого-економічні аспекти трансформації енергетичного забезпечення України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-82>
18. Григор'єва Х.А. Енергетичний складник Green Deal: правові виклики та перспективи на тлі війни в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 99. С. 23 – 32. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v99.2023.4>
19. Rybski R. Energy in the European Green Deal: impacts and recommendations for MENA countries. *The Journal of World Energy Law & Business*. 2023. Vol. 16. Issue 2. P. 127 – 142. DOI: <https://doi.org/10.1093/jwelb/jwac033>
20. Regulation (EU) 2019/943 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on the internal market for electricity. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0943&qid=1707546370470> (дата звернення: 01.03.2024)
21. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0944&qid=1707546457111> (дата звернення: 01.03.2024)
22. Regulation (EU) 2019/941 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on risk-preparedness in the electricity sector and repealing Directive 2005/89/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0941&qid=1707546545378> (дата звернення: 01.03.2024)
23. Regulation (EU) 2019/942 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 establishing a European Union Agency for the Cooperation of Energy Regulators. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019R0942&qid=1707546631659> (дата звернення: 01.03.2024)
24. Juan Rosa Moreno. Sectoral requirements of the new European renewable energy framework. *Actualidad Jurídica Ambiental*, 2020. Vol. 103. DOI: <https://doi.org/10.56398/ajacieda.00150>

25. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0027&qid=1707568189140> (дата звернення: 01.03.2024)
26. Directive 2009/125/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for energy-related products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0125&qid=1707546825668> (дата звернення: 01.03.2024)
27. Directive (EU) 2018/844 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive 2010/31/EU on the energy performance of buildings and Directive 2012/27/EU on energy efficiency. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018L0844&qid=1707546906181> (дата звернення: 01.03.2024)
28. Kulovesi K., Oberthür S. Assessing the EU's 2030 Climate and Energy Policy Framework: Incremental change toward radical transformation? *Review of European, Comparative & International Environmental Law*. 2020. Vol. 29. P. 151 – 166. DOI: <https://doi.org/10.1111/reel.12358>
29. Ziemba P., Zair A. Temporal Analysis of Energy Transformation in EU Countries. *Energies*. 2023. Vol. 16. P. 7703. DOI: <https://doi.org/10.3390/en16237703>
30. Що таке СТВ (EU ETS) та який механізм торгівлі викидами? URL: <https://ukraine-oss.com/shho-take-stv-eu-ets-ta-yakij-mehanizm-torgivli-vykydamy/> (дата звернення: 01.03.2024)
31. Vlachou A., Pantelias G. Energy Transitions: The Case of Greece with a Special Focus on the Role of the EU ETS. *Science & Society*. 2022. Vol. 86. Issue 40. DOI: <https://doi.org/10.1521/siso.2022.86.4.516>
32. Lindstrom N. Power trips: Europeanization, market-governance, and energy policy in the Western Balkans. *Policy and Society*. 2011. Vol. 30. P. 197 – 207. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polsoc.2011.07.004>
33. Wałachowska A., Ignasiak-Szulc A. Comparison of Renewable Energy Sources in 'New' EU Member States in the Context of National Energy Transformations. *Energies*. 2021. Vol. 14. P. 7963. DOI: <https://doi.org/10.3390/en14237963>
34. Кононенко В. П., Новікова Л. В., Харченко І. М. Трансформація політики міжнародних організацій ЄС та НАТО з метою забезпечення енергетичної безпеки держав-членів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2021. Вип. 67. С. 313 – 318. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.59>
35. IRENA. Global energy transformation: A roadmap to 2050. *International Renewable Energy Agency*, Abu Dhabi, 2019.
36. Communication From the Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions «Energy Roadmap 2050». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0885&from=EN> (дата звернення: 01.03.2024)
37. Домбровська Т. М. Стала енергетична модель глобальної економіки: концептуальний формат. *Управління змінами та інновації*. 2022. № 3. С. 55 – 60. DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2022-3-10>